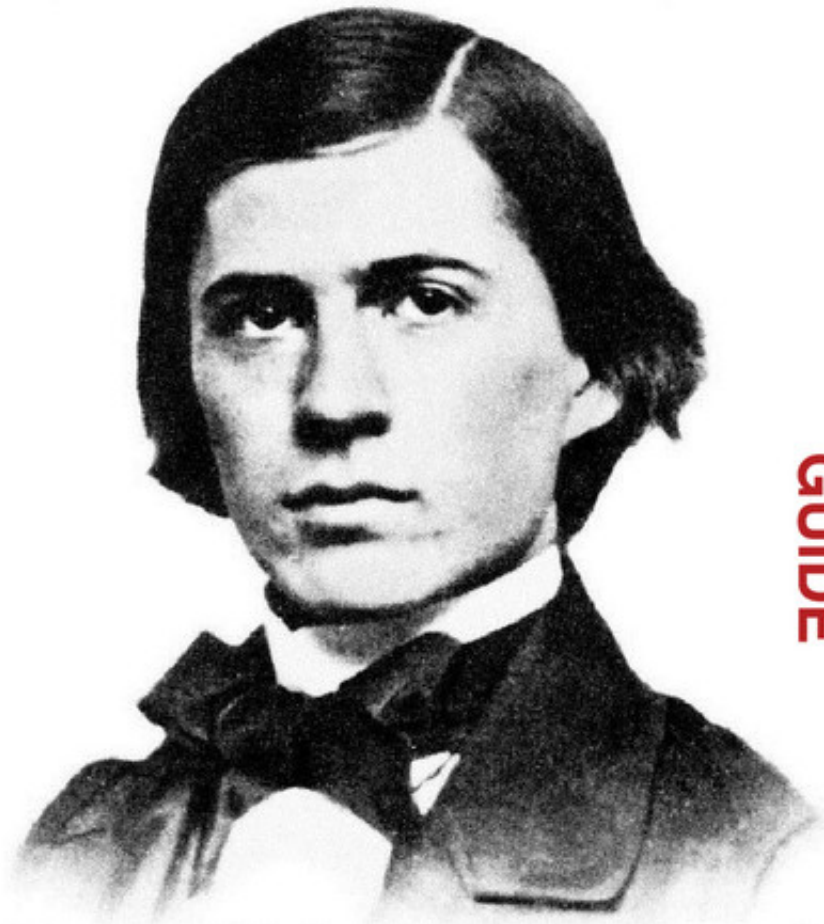

Charles Sanders Peirce

RØFF GUIDE: Charles Sanders Peirce var underkjent i sin egen levetid, men hans innsikter griper inn i samtiden. Det er all grunn til å bli bedre kjent med en tenker av et sjeldent format. I mangt kan man si – Peirce var først!

Av Stefán Snævarr, professor i filosofi ved Høgskolen i Lillehammer

Det synes kanskje litt underlig å ta for seg en filosof, som døde for hundre år siden, i en røff guide til moderne tenkning. Men den amerikanske filosofen og vitenskapsmannen Charles Sanders Peirce (1839–1914) var langt forut for sin tid, samtidig som han var nesten ukjent i sin levetid. Han var selv sønn av en kjent vitenskapsmann og var svært mangesidig, drev med både naturvitenskap, logikk og metafysikk. Men han drev det ikke stort i den akademiske verden, og mistet sin stilling ved John Hopkins universitetet, uvisst av hvilke grunner. Men det regnes som sannsynlig at et vanskelig lynne pluss det faktum at han var fraskilt bidrog til at hans stilling ble nedlagt. Han fikk også problemer med Harvard på grunn av en feide med filosofen Josiah Royce, og ledelsen ved universitetet forbød ham til slutt adgang til dets område. De siste årene jobbet han som en slags frilanser uten å oppnå noen særlig suksess. Pierces samlede verker ble ikke utgitt før enn tyve år etter hans død. Da begynte anerkjennelsen sakte, men sikkert å komme.

RØFF GUIDE: [Slavoj Žižek: En Sokrates fra øst](#) • [Paul Ricoeur: Den filosofiske blindvegen](#)

Peirce regnes som pragmatismens opphavsmann og en av USAs aller mest originale tenkere gjennom tidene. I tillegg var han foregangsmann for den moderne semiotikken, foruten å ha gjort banebrytende arbeid innenfor logikken. I sine skrifter foregrep han viktige tanker hos analytiske filosofer som Karl Popper og Ludwig Wittgenstein, samt moderne hermeneutikk, strukturalisme og poststrukturalisme. Dessuten hadde han en sterk direkte innflytelse på filosofer som sine medpragmatister William James, James Dewey og Charles Morris. Som om ikke det skulle være nok så influerte han kontinentalfilosofer som Jacques Derrida, Jürgen Habermas og Karl-Otto Apel. Kort summert: Peirce var først!

Jeg vil ignorere det faktum at Peirce forandret mening en rekke ganger i sitt liv og heller omtale hans tenkning som om den dannet en fiks, ferdig helhet. Jeg vil fokusere på hans kritikk av Kartesianismen, hans teorier om tegn og hans bidrag til vitenskapsteorien. Men først bør vi nok forklare kjapt hva pragmatisme er for noe. «Pragmatisme» stammer fra det gammelgreske ordet *pragma* som betyr «handling». De fleste kjenner uttrykk som «han er en pragmatiker», det vil si han er praktisk og resultatorientert. Ifølge den filosofiske pragmatismen er mennesket først og fremst et handlende vesen. Vi får kunnskap via handlinger, for eksempel ved å gjøre eksperimenter. Målestokken på sant og usant, godt og dårlig, er nytte eller det at noe virker i praksis.

Pragmatismen er den første viktige filosofiske retningen som oppstod i USA. Den har noe ekte amerikansk over seg, amerikanerne er jo opptatt av handling og nytte.

Tegn, tenkning, tvil

La oss se på Peirces teori om tenking, tegn og menneske. All tenkning bygger på en mengde mer eller mindre bevisste fordommer og forutsetninger, sa han. Vi kan ikke betvile noe uten å støtte oss mer eller mindre ubevisst til slike fordommer og forutsetninger. Derfor gir det ingen mening å si at vi kan betvile alt. Her foregriper Peirce nyhermeneutikkens rehabilitering av fordommer, det vil si dens ide om all tenkning, erfaring og handling har fordommer som forutsetning.

René Descartes hadde kommet frem til at vi kan med sikkerhet vite at vår bevissthet eksisterer. Vi er intuitivt sikre på at vi eksisterer når vi ser inn i oss selv og oppdager at vi ikke kan betvile at vi tenker. Derfor kan vi ikke betvile at vi (eller vår bevissthet) eksisterer.

Men Peirce var svært kritisk til denne argumentasjonen. Han spør: Hvordan kan vi finne ut hvorvidt vi har intuitiv kunnskap? Ved å henviser til en intuisjon? Hvis det er tilfellet så argumenterer vi i sirkler; vi forutsetter det vi tenker å bevise.

Problemet er bare det at de eneste bevisene vi har om at det finnes intuitive kunnskap er at vi føler intuitivt at visse meninger (*beliefs*) er intuitivt sanne. Igjen er våre «argumenter» sirkelargumenter. Vi må forstå at kunnskap er stort sett feilbarlig og inferensial (bygger på slutninger).

//

//]]]]> //]]]>

All tenkning er tenkning ved hjelp av tegn. En persons språk er summen av ham eller henne, fordi mennesket er tanken. Her tenker Peirce nærmest kartesiansk, det å tenke og være selvbevisst er det sentrale ved mennesket. Peirce snakker om «menneske-tegnet». Når jeg er selvbevisst så er jeg i grunnen bare et tegn som tolker et annet tegn. Og fortolkning er kun meningsfull hvis den er en del av en intersubjektiv prosess. Grunnen er at det å oppnå kunnskap innebærer å tolke tegn og målestokken for å ha kunnskap er det som en ideell felleskap av forskere ville kommet frem til hvis de hadde uendelig tid til rådighet (dette utdypes litt senere). Videre innebærer dette at menneske-tegnet og tegnet for individuelle mennesker kan bli fortolket i det uendelig. Den riktige fortolkningen av disse tegn finnes ikke.

Peirce gjør her som en av de første et opprør mot subjektfilosofien, det vil si ideen om at viten om subjektive opplevelser er den eneste sikre viten som vi har og at kun det som er absolutt sikkert kan kalles «viten». Han setter det intersubjektive i sentrum i stedet for det subjektive og kan derfor kalles «intersubjektivist». Videre setter han likhetstegn mellom tanke og tegn. I lys av det kan vi også kalle ham «lingvalist» (dette uttrykket er hjemmesnekret). En lingvalist mener at tanke og språk, og/eller virkelighet og språk, ikke kan adskilles klart. Derrida mente jo at det intet finnes hinsides teksten og er derfor for en lingvalist å regne. Vi ser et slektskap med Peirces standpunkt hos den franske tenkeren.

Mening og tegn

Det pragmatiske ved Peirces tenkning viser seg blant annet i hans pragmatiske meningsteori. Ideen om et objekt er i praksis ideen om dets sansbare virkninger. For eksempel er ideen om hardhet uløselig knyttet til de sansbare virkningene visse objekter har. Diamanter er harde fordi det viser seg at de risper så å si alle andre objekter. Det er våre aktuelle eller mulige handlinger overfor en viss type objekter som gir meningsinnhold til uttrykk som «hard». Denne meningsteorien munner ut i den pragmatiske maksimen. Ifølge den bør man overveie hvilke virkninger av tenkelig praktisk relevans som vi forestiller oss at gjenstanden for vår forestilling har. Hvis vi gjør det, så blir vår forestilling om disse virkningene hele vår forestilling om gjenstanden.

Peirce skiller mellom tre typer tegn: indekset som har en årsaksrelasjon til sin gjenstand, ikonet som har en likhetsrelasjon til gjenstanden, og symbolet, som har en konvensjonsskapt relasjon til gjenstanden. Symptom er et indeksisk tegn og symptom forårsakes av sykdommen. Ikonet ligner på det som det står for, eksempelvis bør et vellykket portrett ligne på den som blir portrettert. Symbolet er et vilkårlig tegn, ordene er et eksempel på det. Det er fullstendig vilkårlig at lyden

«bord» står for bord. I andre språk gjør helt andre lyder jobben, «table» på engelsk og «Tisch» på tysk.

Vi kunne tenke oss at ordet «hane» hadde stått for bord, mens ordet «bord» hadde stått for hane. Merk at ord ligner som regel ikke på sitt objekt, motsatt ikonske tegn. Ordet «bord» ligner overhodet ikke på tingen som ordet betegner.

I tillegg til dette utviklet Peirce en særpreget terminologi, bla. kaller han tegn «representamen». Det er tegn i en snever betydning og i denne snevre betydning er et tegn noe som står for noe annet. Et representamen er altså en språklig merkelapp på fenomener («bord» er en merkelapp på møbler av et bestemt slag). I en bred betydning er et tegn betegnelse for et treleddet fenomen, tegn, gjenstand og de forestillinger i vårt hode som tegnet fremkaller. Det sistnevnte kaller Peirce «interpretant». Når vi fortolker og forstår et representateme blåser det tegn, som vi kaller «sinn», liv i dette representatemet. Eksempelvis blir symptomer for influensa kun virkelige indeksikalske tegn for sykdommen hvis et bevisst vesen fortolker det som et slikt tegn.

Ethvert tegn forutsetter en fortolking. Fortolkningen skjer ved hjelp av en tanke eller forestilling som selv er et tegn (her foregriper Peirce nyhermeneutikkens ide om at forståelse kun oppnås ved fortolkning). Det er altså interpretanten som representerer tolkningen. Derfor står ikke noe tegn alene, men kan kun forstås ut fra andre tegn. Dessuten kan tegn kun ha mening gitt en kode, for eksempel koden for norske ords mening.

Interpretantene kan altså bli fortolket videre, både fordi de kan bli erstattet av en annen interpretant («ugift mann» av «ungkar» eller «singel mann»), også fordi ethvert tegn må bestemme en interpretant for overhodet å kunne telle som tegn. Slik oppstår en kjede: Interpretanten henviser til andre interpretanter som i sin tur henviser til andre interpretanter.

Hvis interpretanten delvis er en definisjon så kan vi tenke oss at mens tegnet «ungkar» er et representamen som står for alle ungarer i verden, så er interpretanten en nærmere definisjon av tegnet «ungkar» som «ung, ugift mann», eller «ugift mann som ikke er fylt tretti år». I sin tur kan ikke tegn som «ung» eller «mann» forstås uten henvisning til andre definisjoner (andre interpretanter). Ung er den som ikke er gammel, mann er et menneske som ikke er kvinne og har visse karakteristikk. Tegnene «gammel» og «kvinne» må sin tur defineres ute fra andre tegn og så videre ut i det uendelige.

Dette innebærer at enkelte tegn ikke kan ha mening i isolasjon, relasjonen til andre tegn er med på å bestemme meningen. Igjen foregriper Peirce en senere teori, Ferdinand de Saussures meningsteori. Saussure mente at et tegns relasjoner til andre tegn bestemte dets mening. Denne teorien har vært av avgjørende viktighet for strukturalismen og poststrukturalismen.

Vitenskapsfilosofien

Nå skal vi se litt på deler av Peirces bidrag til vitenskapsteorien. Blant dem er hans ansatser til det som kalles «konsensusteorien om sannhet». «Sannhet» er et annet ord for «den meningen som forskerne vil komme til å bli enige om det lange løpet». Mer presist den meningen som et ideelt forskerfelleskap ville oppnådd enighet om, et forskerfelleskap som har rikelig med tid og de absolutt beste arbeidsbetingelser. De tyske filosofene Karl-Otto Apel og Jürgen Habermas har prøvd å utvikle konsensusteorien videre.

//

//]]]]> //]]>

Peirce avviser ideen om at det kan finnes en forutsetningløs erfaring. Som tidligere sagt så mente han at all kunnskap er inferensiell, den er avledet fra forutsetninger. Sanseerfaringen er avhengig av tidligere kunnskap. Slik foregrep Peirce blant annet viktige trekk ved Karl Poppers vitenskapsfilosofi, hans teori om at all sanseerfaring er gjennomsyret av teori.

Derfor innfører Pierce betegnelsen «fallibilisme» («fallibel» betyr «feilbarlig»). Alle vitenskapelige teorier er feilbarlige, vitenskapelig sannhet er den oppfatningen som et idealsamfunn av vitenskapsmenn med uendelig mye tid til å forske og diskutere ville kommet frem til.

Peirce er en av de første filosofene, som vektlegger det samfunnsmessige ved sannhet og kunnskap. De fleste filosofer fra Descartes til hans dager hadde jo fokusert på kunnskap som noe et isolert subjekt oppnådde.

Han hevdet at ved siden av induksjon og deduksjon finnes det en særlig slutningsmåte som han kaller «abduksjon» eller «hypotese». Peirce hevder at når vi anvender deduksjon så bruker vi en regel på et enkelttilfelle for å oppnå et resultat. Slik oppstår en hjemmelaget terminologi. «Resultat» er tilnærmet det samme som «konklusjon» i vanlig språkbruk, «regel» det samme som «en universell påstand». Pierce bruker følgende eksempel på deduksjon:

1. Regel (universell påstand): «alle bønnene fra sekken er hvite»

2. Enkelttilfelle (singulær påstand): «våre bønner er fra sekken»

3. Resultatet (konklusjonen): «våre bønner er hvite»

Når vi deduserer så slutter vi fra regelen og enkelttilfellet til resultatet. Når vi anvender induksjon så snur vi dette opp og ned. Vi slutter fra enkelttilfeller til det allmenne, vi generaliserer ut fra enkelttilfeller. Det ser vi i følgende eksempel:

1. Enkelttilfelle: «våre bønner er fra sekken»

2. Resultatet: «våre bønner er hvite»

3. Regel (her konklusjon): «alle bønnene fra sekken er hvite»

Vi mener oss å vite at alle våre er hvite bønner og at de stammer fra sekken. Vi slutter fra dette enkelttilfellet at alle bønnene i sekken er hvite. Vi slutter fra enkelttilfelle og resultat til regelen. I abduksjonen slutter vi fra regel og resultat til enkelttilfelle. Vi vet at alle bønnene i sekken er hvite (regel) og at våre bønner er hvite. Så slutter vi at våre bønner må stamme fra denne sekken. Slik ser en abduktiv slutning ut:

1. Regel: «alle bønnene fra sekken er hvite»

2. Resultatet (konklusjonen): «våre bønner er hvite»

3. Enkelttilfelle (her konklusjonen): «våre bønner er fra sekken»

Akkurat som induktive argumenter er dette ikke et logisk gyldig argument. Det kunne forholde seg slik at våre bønner ikke stammet fra sekken, men fra en annen sekk eller en tønne. Likevel er det slik vi argumenterer i dagliglivet, som regel med tålelig bra resultater. Abduksjonen gir oss den mest sannsynlige (ikke sikre) forklaringen. Vi slutter til den forklaringen som er best, gitt våre bevis. Vårt spørsmål er «er våre bønner fra sekken?» De to fakta at alle bønnene i sekken er hvite og at våre bønner er fra sekken sannsynliggjør at de er fra sekken. Her kommer indeksikalske tegn til sin rett. Det er nettopp ut fra indisier (pekepinner) at vi slutter at våre bønner er fra sekken. Indisiene er at de er hvite og at alle bønner i sekken er hvite. Derfor kalles abduksjon også «den detektivistiske slutningsformen». Detektiven arbeider jo nettopp ut fra indisier.

La oss se på et forklarende skjema for abduksjon:

1. Vi har observert et faktum som krever forklaring (i vårt tilfelle at våre bønner er hvite og at alle bønnene fra sekken er hvite).
2. Dersom en viss hypotese var sann så ville dette faktum være en selvfølgelighet (hypotesen er at våre bønner faktisk stammer fra sekken).
3. Derfor har vi en grunn til å tro at hypotesen er sann.

Peirce mente at abduksjon (det vil si anvendelse av hypotese) var den eneste av slutningsformene som gav ny kunnskap. Han gjør hypotesen og feilbarligheten til det sentrale i vitenskapene, akkurat som Karl Popper gjorde senere. Her ser vi på ny Peirces originalitet. Han er fallibilismens far og påpeker at abduksjon er et av vitenskapenes viktigste verktøyer. I dagens vitenskapsfilosofi kalles

«abduksjon» gjerne «inference to the best explanation», det vil si «slutning til den beste forklaringen».

Sammenfatning

Peirce slo ikke igjennom i sin samtid. Delvis på grunn av tidsånden, som ikke passet godt til hans tenkning. Tiden var ikke moden for intersubjektivisme, fallibilisme og lignende. Imidlertid begynte slike tanker å gjøre seg gjeldende i en senere epoke hvor tidsånd og samfunn hadde forandret seg til dels radikalt. Da fikk han til slutt den anerkjennelsen som han fortjente. Peirce var filosofiens svar på Johannes døperen, han kom først. Men alt flere vandrer samme veien, og pragmatismen opplever i dag en stor blomstring.

Litteratur

- Apel, Karl-Otto (1975): *Der Denkweg von Charles S. Peirce. Eine Einführung in den amerikanischen Pragmatismus*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Burch, Robert (2010): «Charles Sanders Peirce», Stanford Encyclopdia of Philosophy, plato.stanford.edu/entries/peirce. Sist lest 16/7 2014.
- Daube-Schacht, Roland (1995): «Peirce and Hermeneutics», i V. Colpietro og T. Olshewsky (red.): *Peirce's Doctrine of Signs*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 381-390.
- Gullvåg, Ingemund (1972): «Innledning», i *Charles Sanders Peirce*. Oslo: Pax forlag, s. 9-16.
- Kjørup, Søren (1996): *Menneskevidenskaberne. Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Roskilde: Roskilde universitetsforlag.
- Peirce, Charles Sanders (1958): *Selected Writings*. New York: Dover Publications.
- ——. (1972): *Charles Sanders Peirce*. Oslo: Pax forlag.
- ——. (1998): «What is a Sign?» i *The Essential Peirce*, Bloomington: Indiana University Press, s. 4-10.
- Skagestad, Peter (1978): *Vitenskap og verdensbilde. Charles Peirce og amerikansk pragmatisme*. Oslo: Universitetsforlaget.